

რომელი გიორგის სახელითაა მოჭრილი გიორგისა და თამარის მონეტა?

ირაკლი ფაღავა

გაერთიანებული საქართველოს ნუმისმატიკური ისტორია მონეტათა ტიპოლოგიის თვალსაზრისით სათანადოდ არის შესწავლული (პახომოვი 1970: 74-111); (პატარიძე, ფაღავა 2013); (ფაღავა 2011); (ფაღავა 2012); (ფაღავა და სხვები 2017); (ფაღავა 2015ა); (ფაღავა 2018: 50-63); გაანალიზებულია ამ პერიოდში სახელმწიფოში სამონეტო მიმოქცევის საკითხი (ფაღავა 2018: 66-86). თუმცა, ცხადია, არის საკითხები, რომლებზეც პასუხები დაზუსტებას და, შესაბამისად, შემდგომ კვლევა-ძიებას საჭიროებს.

ასეთად, პირველ რიგში, გვესახება ე.წ. თამარ-გიორგის¹ მონეტა, თამარის და გიორგის სახელით მოჭრილი. ვინ არის ეს გიორგი? თამარის მამა გიორგი III? თამარის პირველი მეუღლე გიორგი რუსი? თუ თამარის ძე გიორგი IV ლაშა?

ნაშრომის მიზანია, განვიხილოთ ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული მოსაზრება აღნიშნული მონეტის ატრიბუციასთან დაკავშირებით (ემიტენტი გიორგიდ გიორგი III-ის მიჩნევა), და ჩვენი ანალიზის შედეგები წარმოვადგინოთ.

საკითხის გასარკვევად თანადროულ საარქივო დოკუმენტებს, ნარატიულ წყაროებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. შესაბამისად, ჩვენი დასკვნები ეყრდნობა თავად ნუმისმატიკური მასალის ანალიზს. კერძოდ, ვითვალისწინებთ: 1. გაერთიანებული ქართული სახელმწიფოს სხვადასხვა ტიპის მონეტათა მონაცემებს მიმოქცევის, დადამღვისა და გადაჭედვის შესახებ; 2. გიორგი III-ის, თამარისა და გიორგი IV-ის საფასის ტიპოლოგიას; 3. წინამორბედთა არგუმენტების კრიტიკულ განხილვას.

ამგვარი მასალის ანალიზის შედეგად გაკეთებული დასკვნების მტკიცებულებითი ძალა შედარებით შეზღუდულია. თუმცა მონაცემების ერთობლიობას, რიგ შემთხვევაში, საკმაო ვალიდურობა შეიძლება ჰქონდეს.

1. პირველ რიგში შევეცდებით გავარკვიოთ არის თუ არა ჩვენთვის ამჟერად საინტერესო მონეტის ერთ-ერთი ემიტენტი მეფე გიორგი IV.

მსჯელობის დაწყებამდე მოგვყავს სამონეტო ტიპის აღწერილობა იხ. (პახომოვი 1970: 87-88); (კაპანაძე 1944: 191); (კაპანაძე 1949: 59).

შუბლი:² ოთხღერძიანი ვარდულის ცენტრში თამარის სახელი დაქარაგმებით (სხვადასხვა ვარიანტად):

ⴌ ან ⴌⴊ ან ⴌⴑⴊ ან ⴌⴑ

თ(ამარი) ან თ(ამა)რ(ი) ან თ(ა)მ(ა)რ(ი) ან თ(ა)მ(არი)

ირგვლივ, ვარდულის რვა ბუდეში:

ⴌⴑⴑⴊ / ⴌⴌⴌ / ⴑⴑⴑ / ⴑⴌ / ⴑⴊ / ⴑⴌ / ⴑⴌ / ⴑⴌ

ად(ი)დე- / ნ ღ(მერთმა)ნ / მ(ე)ფე / და / დე- / დო- / ფა- / ლი

ზურგი: ექვსღერძიანი ვარდულის ცენტრში გიორგის სახელი დაქარაგმებით

ⴌⴊ

გ(იორგ)ი

ირგვლივ, ვარდულის ექვს ბუდეში:

საქმე / ხე / ნი / ჭე / ჭე
ადი- / დ(ე)ნ / ღ(მერთმა)ნ / მ(ე)ფ- / ეთ / მ(ე)ფე

სამონეტო ტიპის კვლევის ისტორია განხილული აქვს ევგენი პახომოვს (პახომოვი 1970: 88-89). ამიტომ პირდაპირ გადავდივართ საკითხის გარკვევაზე.

თავიდანვე ვიტყვით, ჩვენ ვეთანხმებით მოსაზრებას, რომ გიორგი IV-ის თამარ-გიორგის მონეტების ემიტენტად მიჩნევის შესახებ აზრი ნაკლებად სარწმუნოა.

აღნიშნული აზრის დასასაბუთებლად ტრადიციული არგუმენტია, რომ ამ ქართველი მონარქის სამივე ცნობილ სამონეტო ტიპზე (მაგრამ არა თამარ-გიორგის მონეტაზე), მითითებულია თამარისგან მისი წარმომავლობა: „ძე თამარისაი“ (პახომოვი 1970: 89). აღნიშნული არ გამოირიცხავს, რომ კიდევ ერთ, ორიგინალურ, მეოთხე სამონეტო ტიპზე, გიორგი თამარის ძეს ეს ფორმულა არ გამოეყენებინა. თუმცა, ამის ალბათობა ნაკლებია: მხოლოდ მისი სახელით (საფიქრებელია, დედის გარდაცვალების შემდეგ) მოჭრილ მონეტებზე გიორგი IV „თამარის ძეა“. ასე რომ, ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ დედის სიცოცხლეში გამოშვებულ ერთობლივ ემისიაზე მას ეს ეპითეთი არ ეტარებინა.

აღნიშნულის შესამაგრებლად დავამატებთ ორ არგუმენტს.

იმ შემთხვევაში თუ მივიჩნევთ, რომ მონეტაზე მოხსენიებული გიორგი არის გიორგი IV, შეუძლებელი ხდება მოვიაზროთ ქრონოლოგიური პერიოდი, რომელშიც შეიძლება მოთავსდეს თამარ-გიორგის საფასის მოჭრის ფაქტი. 1210 წლით (თამარის გარდაცვალების წლით?) არის დათარიღებული გიორგი IV ლაშას გამოსახულებიანი წესიერი ჭედვის უნიკალური მონეტა (პატარიძე, ფალავა 2013), და, ასევე, მისი უკლებლივ ყველა სხვა უნესო ჭედვის მონეტა (პახომოვი 1970: 96-97). 1210 წლის შემდგომ თამარის სახელით მონეტა ვეღარ მოიჭრებოდა. შეიძლება თუ არა ვივარაუდოთ ამ მონეტის გამოშვება დედა-შვილის სახელით 1210 წლამდე? ამის დაშვება, ცხადია, შესაძლებელია, თუმცა, გასათვალისწინებელია, რომ ამ პერიოდში, გიორგი IV ლაშას გამეფებამდე უკვე იჭრებოდა მისი, როგორც ჭავჭავთულის, წესიერი ჭედვის მონეტა (ფალავა 2011). ეს ფაქტი, ცხადია, ვერ გამოირიცხავს მის მიერ კიდევ ერთი, უნესო ჭედვის სამონეტო ტიპის, გამოშვებას, თუმცა ალბათობას კი ამცირებს.

საყურადღებოა თბილისის 1857 წლის განძიც, რომელიც შეიცავდა დემეტრე I-ის, გიორგი III-ის, თამარისა და თამარ-გიორგის მონეტებს; მათი პროცენტული წილი, სამწუხაროდ, უცნობია (ფალავა 2018: 68), მაგრამ, საყურადღებოა, რომ, განძში, როგორც ჩანს, არ შედიოდა გიორგი IV-ის მონეტები. ეს დიდი ალბათობით იმაზე მიუთითებს, რომ განძის ტეზავრაცია მოხდა 1210 წელს გიორგი IV-ის მონეტების ემისიის დაწყებამდე. განძში თამარ-გიორგის მონეტების არსებობა ზრდის იმის ალბათობას, რომ ამ ტიპის მონეტების ემისია 1210 წლამდე განხორციელდა.

2. ამის შემდეგ ისმის საკითხი უკვე ასე: გიორგი III თუ გიორგი რუსი? აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით XX საუკუნის ისტორიოგრაფიაში დისკუსია წარიმართა. ევგენი პახომოვი იხრებოდა იმ აზრისკენ, რომ მონეტაზე მითითებული – გიორგი – გიორგი რუსი იყო (პახომოვი 1970: 89-90); მას დაეთანხმა თამარ ლომოურიც და ალექსეი ბიკოვიც (ლომოური 1938: 288); (ბიკოვი 1938: 83); დავით კაპანაძემ კი სცადა, დაემტკიცებინა, რომ გიორგი რუსი ვერ იქნებოდა და სინამდვილეში გიორგი III იყო; არგუმენტაცია ავტორს ორ, თითქმის იდენტურ, ქართულ და რუსულენოვან სტატიებში აქვს მოყვანილი (კაპანაძე 1944); (კაპანაძე 1949); შემდგომში, მკვლევარმა თავისი დასკვნა უფრო განავრცო (კაპანაძე 1969: 74-75, 77) და საბოლოოდ მისი შეხედულება დამკვიდრდა ისტორიოგრაფიაში (ლენგი 1955: 23); (დუნდუა, დუნდუა 2006: 205); (ბერიკაშვილი, პატარიძე 2019: 52, 56, 118).

აუცილებლად მიგვაჩნია როგორც ევგენი პახომოვის, ასევე დავით კაპანაძის არგუმენტაციის მიმოხილვა.

ევგენი პახომოვმა მონეტის გიორგი ჩათვალა გიორგი რუსად ორი ფაქტის საფუძველზე (პახომოვი 1970: 89-90):

1) მონეტაზე თამარი გიორგის სწორუფლებიან პიროვნებად არის წარმოსახული (ორივეს მონეტის თითო მხარე ეთმობა); თამარის დაქვემდებარებული სტატუსი არ არის რამენაირად ხაზგასმული; და არც მისი წარმომავლობაა მითითებული (ორივე, დავუშვათ, ფრაზით, „თამარი ასული გიორგისა“ – გიორგი IV ლაშას მონეტების მსგავსად, სადაც მისი წარმომავლობა ხაზგასმულია ფორმულით „გიორგი ძე თამარისა“).

ეს ნუმისმატიკური თანასწორობა ნაკლებად უდგება ახალგაზრდა ქალიშვილის, თამარის, გიორგი III-ის თანამეფედ ფორმალურად გამოცხადებას; მაგრამ, შესანიშნავად შეესაბამება გიორგი რუსის ვერსიას – მეუღლეების რეალურ თუ დეკლარირებულ თანასწორუფლებიანობას, რომლის ფარგლებშიც უცხოეთიდან მოწვეული მამაკაცი (გიორგი რუსი) „მეფეთა მეფედ“ გამოაცხადეს, ხოლო ქალი (თამარი, საკუთარი, ადგილობრივი დინასტიის წარმომადგენელი) კი „მეფე და დედოფალია“.

თამარის წარმომავლობა არ არის მითითებული, რაც ლოგიკური იქნებოდა გიორგი III-ისათვის, რომელსაც სურვილი ექნებოდა, ხაზი გაესვა ერთადერთი ქალიშვილისთვის ტახტის გადაცემის ლეგიტიმურობისათვის;

2) საქართველოში არ არსებობდა მონეტაზე (თანა)მეფედ ნაკურთხი მემკვიდრის სახელის აღნიშვნის ტრადიცია; შესაბამისად, ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ეს გიორგი III-ს გაეკეთებინა.

ორივე არგუმენტი საკმაოდ დამაჯერებლად გვეჩვენება (დავით კაპანაძის კრიტიკასა და კონტრ-არგუმენტაციას ქვემოთ წარმოვადგენთ).

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ევგენი პახომოვმა თავის ძირითად ნაშრომში მაინც, კატეგორიული მტკიცებისგან თავი შეიკავა; გიორგი რუსის ვერსიაში, მისივე სიტყვებით, დარწმუნებული კი არ იყო, არამედ მისკენ „იხრებოდა“ და ამ მოსაზრებას ვარაუდოდ გამოთქვამდა (პახომოვი 1970: 89). საყურადღებოა, რომ, შემდგომშიც, 1920-იან წლებში, არ იყო ბოლომდე დარწმუნებული ამგვარი ატრიბუციის სისწორეში (პახომოვი 1926: 94); თუმცა, ცხოვრების ბოლოსკენ, კაპანაძის სტატიების მიუხედავად, მონეტის გიორგი უკვე ცალსახად გიორგი IV მიიჩნია (პახომოვი 1957: 42, N1791).

ახლა შევხვით დავით კაპანაძის არგუმენტაციას. მკვლევარმა სცადა გაებათილებინა ევგენი პახომოვის არგუმენტები; ამასთან გიორგი III-ის ვერსიის სასარგებლოდ საკუთარი არგუმენტიც მოიყვანა. მსჯელობა ხუთ ნაწილადაა ჩამოყალიბებული.

1) მკვლევარი ცდილობს გააბათილოს ევგენი პახომოვის თვალსაზრისი, კერძოდ ის, რომლის თანახმადაც, გიორგისა და თამარის მონეტის სხვადასხვა მხარეს თანასწორუფლებიან პირებად მითითება³ არ შეესაბამება მამის მიერ თანამეფედ ნაკურთხი თამარის დაქვემდებარებულ სტატუსს. დავით კაპანაძის აზრით, გიორგი III და მისი ასული თამარიც იმდენად სახელგანთქმული პირები იყვნენ, რომ მათ სახელებს კარგად იცნობდნენ საქართველოშიაც და მის საზღვრებს გარეთაც. ამიტომ, რაიმე განმარტების დართვა საჭიროებას არ წარმოადგენდა. დავით კაპანაძის შეხედულებით, პირიქით, გიორგი III-ის მიზანი იყო თამარი ტოლად წარმოეჩინა, მისი წოდებაც მეფე და დედოფალი ამ მიზანს ემსახურებოდა; გიორგი III-ს სურდა, „კიდევ ერთხელ და ხაზგასმით აღენიშნა ისეთ გავრცელებულ საბუთზე, როგორიცაა მონეტა, ის გარემოება, რომ მისი ასული მემკვიდრე კი არა, არამედ სრულუფლებიანი თანამოსაყდრე და მეფის ბადალი დედოფალია“ (კაპანაძე 1944: 192-193); (კაპანაძე 1949: 60-61).

2) ქართულენოვან სტატიებში დავით კაპანაძე ევგენი პახომოვს მიაწერს მოსაზრებას, რომ თამარი „მეფის“ ტიტულს მხოლოდ „მშობლის სიკვდილის შემდეგ მიიღებდა“ და, ამგვარად, აჩვენებს ხარვეზს მის მსჯელობაში, რადგან ევგენი პახომოვმა იცოდა შუა საუკუნეების საქართველოში მემკვიდრის კურთხევისა და მისთვის სამეფო წოდების მინიჭების ფაქტების შესახებ (კაპანაძე 1944: 193); სტატიის გვიანდელი, რუსული ვერსიის მიხედვით, პახომოვის მოსაზრება, რომ რეალურად თამარი ტიტულს მხოლოდ მამის გარდაცვალების შემდეგ მიიღებდა, ეწინააღმდეგება თანამეფობის ცნებას (კაპანაძე

1949: 61). როგორც ჩანს, დავით კაპანაძეს მსჯელობა იქითკენ მიჰყავს, რომ თუ თამარს მეფის წოდება მამის სიცოცხლეშივე ჰქონდა, მონეტის წარწერაშიც ეს აისახებოდა, რომ თამარის სახელთან მეფის წოდების მითითება ვერ გამოირიცხავს ამ სამონეტო ტიპის ემიტირებაში გიორგი III-ის მონაწილეობას (კაპანაძე 1949: 61).

ვფიქრობთ, დავით კაპანაძის მსჯელობა მოკლებულია სიზუსტეს.

სინამდვილეში ევგენი პახომოვი არ ამტკიცებს, რომ თამარმა „მეფის“ ტიტული მამის სიკვდილის შემდეგ მიიღო; ევგენი პახომოვის მიხედვით, თამარს „მეფის“ ტიტული მხოლოდ მამის სიკვდილის შემდეგ დაუმკვიდრებოდა (პახომოვი 1970: 89). ევგენი პახომოვი აშკარად იმისაგან განსხვავებულ ვითარებას გულისხმობდა, ვიდრე ეს წარმოდგენილი აქვს დავით კაპანაძეს; კერძოდ, მეტ-ნაკლებად რეალური ძალაუფლების და არა მეფის ფორმალური წოდების მიღებას; და ამ შემთხვევაში ევგენი პახომოვი მართალია: კარგად ვიცით, რომ თანამეფედ კურთხევა არ აღმოჩნდა საკმარისი გიორგი III-ის ქალიშვილისთვის მამის სიკვდილის შემდეგ ტახტის უმტკივნეულოდ მისაღებად, და გამეფებისთანავე თამარს საკმაოდ სერიოზულ ოპოზიციასთან მოუწია კონფრონტაცია, მათ შორის, დაქორწინების საკითხშიც (ჯავახიშვილი 1983: 245-256); (პაპასქირი 1982: 124-127).

როდესაც ევგენი პახომოვი შუა საუკუნეების საქართველოში მემკვიდრის (თანა)მეფედ კურთხევის წესზე წერს, განავრცობს: მიუხედავად საქართველოში მემკვიდრის (თანა)მეფედ კურთხევის ტრადიციის არსებობისა, საქართველოში არ არსებობდა მონეტაზე (თანა)მეფედ ნაკურთხი მემკვიდრის სახელის აღნიშვნის ტრადიცია. ეს არგუმენტი დავით კაპანაძესთან იგნორირებულია.

საკამათო არაა, რომ თამარმა მიიღო მეფის წოდება მამის სიცოცხლეშივე, და აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავუშვათ, რომ ეს ფაქტი მონეტის წარწერაშიც ასახულიყო. მაგრამ იგივე ვითარება შეიძლება წარმოვიდგინოთ გიორგი რუსთან ერთობლივი ემისიის შემთხვევაშიც. ამრიგად, აშკარაა, რომ მსჯელობა თამარის ტიტულთან დაკავშირებით ვერ დაგვეხმარება საკითხის გარკვევაში;

3) დ. კაპანაძე ევგენი პახომოვს ასევე მიაწერს განზრახვას თითქოს მკვლევარს სურს „ამ ფულადი ტიპის გამოშვებაში გიორგი III მონაწილეობა სრულებით გამოთიშოს“, და, ამ მიზნით, განაცხადოს, რომ „შეუძლებლად სთვლის ერთი მთავრობის მიერ ორი სხვადასხვა ტიპის სიქის ხმარებას“ (კაპანაძე 1944); შემდეგ, რომ დაამტკიცოს, რომ ევგენი პახომოვი „აქაც სცდება“, დავით კაპანაძე მიუთითებს, რომ ამ ეპოქის საქართველოს ნუმისმატიკური ისტორიიდან ცნობილია შემთხვევები, „როდესაც ერთი და იგივე მთავრობა, ფულის მოჭრის დროს ორსა და მეტ სიქას ხმარობდა“; იგი შემდეგნაირად მსჯელობს:

უდავოდ თვით გიორგი III სახელით მოჭრილ ფულთა შორის ოთხი სხვადასხვა სიქით მოჭრილი ტიპია ცნობილი და ამიტომ კიდევ ერთი ზედმეტი ტიპის გამოშვება, რომელზედაც მის სახელთან ერთად მისი თანამოსაყდრის სახელიც იქნებოდა აღბეჭდილი, არ უნდა გვეუცნაუროს და სრულებით ნორმალურ და ბუნებრივ მოვლენად უნდა ჩავთვალოთ, მით უმეტეს, რომ თანამოსაყდრეობის გამოცხადება მთავრობის შემადგენლობის ერთგვარი ცვლილება არის (კაპანაძე 1944: 193-194), (კაპანაძე 1949: 60-61).

შემდეგ დავით კაპანაძე განიხილავს ევგენი პახომოვის მსჯელობას, თუ რა დროს შეიძლება გამოეშვათ თამარისა და გიორგი რუსის მონეტა და ცდილობს გააბათილოს ყველა შესაძლებლობა (ევგენი პახომოვის მოსაზრება და დავით კაპანაძის კრიტიკა წილადის ხაზებით გვაქვს გამოყოფილი): 1. თამარის ქორწინებიდან 1187 წლით (ქორონიკონის 407) დათარიღებული უწესო სპილენძის ემისიამდე / 1187 წელს მომხდარი ქორწინებიდან და იმავე წელს მხოლოდ თამარის სახელით უწესო სპილენძის გამოშვებამდე იმდენად მოკლე შუალედია, რომ ეს ვარიანტი, „როგორღაც, თავისით გამოირიცხება“ (კაპანაძე 1949: 61); 2. 1187 წლიდან 1192 წლამდე (გიორგი რუსის საქართველოდან გაძევებამდე) შუალედში / ამ პერიოდში თამარ-გიორგის მონეტის ემისია წინააღმდეგობაში მოვიდოდა თავად ევგენი პახომოვის მიერ პოსტულირებულ პრინციპთან – ერთი და იგივე მთავრობის მიერ

ერთდროულად ორი განსხვავებული ტიპის გამოშვების შეუძლებლობა (კაპანაძე 1949: 61); 3. გიორგი რუსის გაძევებამდე და თამარის მეორე ქორწინებამდე – გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეების მიერ / აბსოლუტურად წარმოუდგენელია, რომ ტახტის პრეტენდენტი, რომლის უფლებებიც მხოლოდ თამართან კავშირს თუ ეფუძნებოდა, თავის თავს *მეფეთ მეფეს* უწოდებდა, თამარს კი მეფესა და დედოფალს უწოდებდა – ჯერ კიდევ დაუმთავრებელ ბრძოლაში ეს „რამდენადმე ნაადრევი იქნებოდა“ (კაპანაძე 1949: 61);

რა შეიძლება ითქვას ამ არგუმენტაციასთან დაკავშირებით?

ევგენი პახომოვი არ ცდილობს სამონეტო „ტიპის გამოშვებაში გიორგი III მონაწილეობა სრულებით გამოთიშოს“, როგორც ამას დავით კაპანაძე მას მიაჩნერს; ევგენი პახომოვის შესაბამისი პასაჟი ამოღებულია ნაშრომის იმ ადგილიდან, სადაც მკვლევარი მსჯელობს სამონეტო ტიპის ემისიის ქრონოლოგიაზე, იმ შემთხვევაში, თუ ის ნამდვილად გიორგი რუსის სახელით მოიჭრა (პახომოვი 1970: 90).

ევგენი პახომოვი გახლავთ ავტორი ჯერ კიდევ 1910 წელს გამოცემული წიგნისა, რომელშიც სრულყოფილად და დანვრილებით არის განხილული ქართული ემისიები დაწყებული დემეტრე I-დან რუსუდანის ჩათვლით); ამ ნაშრომს დღემდე არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა, და მასზე ქართველ ნუმისმატა მრავალი თაობა გაიზარდა. რთულია ევგენი პახომოვის დადანაშაულება იმის არცოდნაში, რომ ამ პერიოდის საქართველოში ერთი და იგივე მონარქი სხვადასხვა სამონეტო ტიპს უშვებდა. ევგენი პახომოვს ეს არცოდნა არც გამოუმჟღავნებია – დავით კაპანაძის ქართულენოვან სტატიაში მოყვანილი ციტატა ორიგინალის არაზუსტი თარგმანია – აკლია ერთადერთი, მაგრამ ძალიან მნიშვნელოვანი სიტყვა, რომელიც აზრს ძირეულად ცვლის: დავით კაპანაძის თარგმანშია „შეუძლებლად სთვლის ერთი მთავრობის მიერ ორი სხვადასხვა ტიპის სიჭის ხმარებას“, დედანში კი არის „შეუძლებლად ვთვლი ერთი მთავრობის მიერ ორი სხვადასხვა ტიპის სიჭების ერთდროულ (კურსივი ჩვენი – ი.ფ.) გამოყენებას“.

ცდება დავით კაპანაძე, როდესაც საუბრობს გიორგი III-ის „ოთხ“ სამონეტო ტიპზე (თამარ-გიორგის საფასის გარდა); პახომოვს კი ცალ-ცალკე აქვს აღწერილი, მაგრამ წესიერი ჭედვის მონეტების ორ ტიპად დაყოფა ძალდატანებითია (პახომოვი 1970: 80-86) – უფრო ქვე-ტიპებია.

სპეციალურ ლიტერატურაში არსებობს თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც თამარის პირველი ქორწინება 1185 და არა 1187 წლით თარიღდება (პაპასქირი 1982: 130), შესაბამისად, 1187 წლამდე რჩება საკმარისი დრო, რომ ამ პერიოდში ცალკე სამონეტო ტიპი გამოეშვათ.

ზოგი მკვლევარი გიორგი რუსის საქართველოდან გაძევებას 1187 წლით ათარიღებს (პაპასქირი 1982: 133). ასე რომ, ორი სამონეტო ტიპის ემისია (თამარ-გიორგისა და თამარის) დროში თანმხვედრი აღარაა; მაგრამ, კიდევ რომ იყოს, ეს არ იქნებოდა გადაუღახავი წინაღობა. დავით კაპანაძე მართალია, როდესაც წერს, რომ გიორგი III-ს შეეძლო გამოეშვა ახალი სამონეტო ტიპი, თანამოსაყდრესთან ერთად, მით უფრო „რომ თანამოსაყდრეობის გამოცხადება მთავრობის შემადგენლობის ერთგვარი ცვლილება არის“; მაგრამ ამის გაკეთება ასევე შეეძლო გიორგი რუსსაც. დავით კაპანაძე ისევ ცდება, როდესაც წერს, რომ გიორგი რუსის პერიოდში თამარ-გიორგის, და ცალკე თამარის მონეტების გამოშვების შემთხვევაში „აქაც ერთი და იმავე მთავრობის ორი სხვადასხვა ტიპის სიჭასთან გვექნებოდა საქმე“; თუკი „თანამოსაყდრეობის გამოცხადება მთავრობის შემადგენლობის ერთგვარი ცვლილება არის“, და ამიტომ შესაძლებელია დავეუშვათ ცალკე გიორგი III-ის მონეტების, და ცალკე გიორგი III-ისა და თამარის მონეტების ემისია, მაშინ თამარის გათხოვება და მეფედ გიორგი რუსის გამეფება ასევე „მთავრობის შემადგენლობის ერთგვარი ცვლილება არის“, და ამიტომ ასევე შესაძლებელია დავეუშვათ ცალკე თამარის მონეტების, და ცალკე გიორგი რუსისა და თამარის მონეტების ემისია. ამრიგად, ამ არგუმენტით შეუძლებელია ჩვენთვის საინტერესო მონეტაზე დაფიქსირებული გიორგის გიორგი რუსთან გაიგივების გამორიცხვა და გიორგი მესამესთან გაიგივების ვერსიის დადასტურება;

4) დავით კაპანაძე მიაწერს ევგენი პახომოვს „ამ ჩვენი მონეტის გიორგი რუსისათვის მიკუთვნების ერთ-ერთ დამამტკიცებელ საბუთად“ იმის მტკიცებას, რომ ასეთი მონეტები არასოდეს არ იდამღებოდნენ „რ“-ით, როგორც ეს თამარის დანარჩენ უნესო მონეტებზეა, და ეს ვითომ იმით უნდა აიხსნას, რომ ისინი ცენტრალური ხელისუფლების მიერ არ ყოფილა მოჭრილი და მთავრობის მოხელეთა ხელში არ გაუვლიათ“ (კაპანაძე 1944: 194); (კაპანაძე 1949: 62-63). დავით კაპანაძის აზრით, ეს დამლა „არც გიორგი III დროს ყოფილა ხმარებაში“ (კაპანაძე 1944: 194); (კაპანაძე 1949: 63). ანუ, იგულისხმება, რომ თამარ-გიორგის მონეტებზე დამღების არარსებობა ადასტურებს გიორგი III-ის ვერსიას; გარდა ამისა, აჯანყებულებს რომ მოეჭრათ თამარ-გიორგის მონეტები, არ გაუჭირდებოდათ დამღის ფალსიფიცირებაცო (კაპანაძე 1949: 63). რამდენად სარწმუნოა ეს არგუმენტები?

მონეტებზე დაფიქსირებული გიორგის ვინაობაზე მსჯელობისას პახომოვს საერთოდ არ მოუხმია ის ფაქტი, რომ თამარ-გიორგის მონეტებზე „რ“-დამლა არ გვხვდება; მხოლოდ ცალკე თავში, რომელიც ამ ეპოქის ქართულ მონეტებზე დარტყმულ დამღებს ეძღვნება, გამოთქვა ძალიან ფრთხილი ვარაუდი, რომლის თანახმადაც, „არის შესაძლებლობა თამარისა და გიორგის მონეტების გამოშვება მივანეროთ – გიორგი რუსს“, რაკი ბარაფხანის მოხელეთა ხელში არ გაუვლია, ვინაიდან ცენტრალური ხელისუფლების (ხელისუფლებისგან ბარაფხანის) მოიჯარადეების მიერ არ იყო მოჭრილი (პახომოვი 1970: 113).⁴ ევგენი პახომოვი აქ ამკარად იხრება იმ მოსაზრებისკენ, რომ თამარ-გიორგის მონეტებს გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეები ჭრიდნენ.

თუ დავუშვებთ, რომ თამარ-გიორგის სახელით, განსხვავებული ტიპის მონეტას აჯანყებულები ჭრიდნენ, საერთოდ, რატომ უნდა გაეყალბებინათ დამლა, რომლითაც მხოლოდ თამარის სახელის მატარებელი, განსხვავებული ტიპის მონეტები იდამღებოდა? აქ დავით კაპანაძის მსჯელობის არსი გაუგებარია.

დავით კაპანაძე მართალია, როცა თვლის, რომ თამარ-გიორგის მონეტებზე დამღების არარსებობა არ გამოორიცხავს გიორგი III-ის ვერსიას; მაგრამ ის არ გამოორიცხავს გიორგი რუსის ვერსიასაც, თუ წარმოვიდგენთ, რომ ამ მონეტას გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეები ჭრიდნენ; ან, თუნდაც, მისი ემისია 1185-1187 წლებში წარმოებდა, თამარ-გიორგის ცენტრალური ხელისუფლების მიერ. ამრიგად, დავით კაპანაძის ეს არგუმენტი ასევე ვერ გამოდგება გიორგი რუსის ვერსიის გამოსარიცხად;

5. ე. პახომოვის დასაბუთების კრიტიკის გარდა დავით კაპანაძეს მოჰყავს საკუთარი არგუმენტიც, ფაქტი, რომლისთვის, მისი აზრით, „ე. პახომოვს სრულებით არ მიუქცევია ყურადღება“. კერძოდ, ის აღწერს თამარისა და მისი მეორე მეუღლის, დავით სოსლანის ერთობლივ (წესიერი ჭედვის) მონეტას (დათარიღებულს ქართული ქორონიკონის 420, ანუ, ქრისტეშობიდან 1200 წლით), და, სამართლიანად აღნიშნავს, რომ მონეტის შუბლის ქართულ ზედწერილებში ორივე მეუღლეა დასახელებული, რაიმე ტიტულის გარეშე (დავამატებთ, რომ მმართველების ჩამოთვლა თითქმის თამარით იწყება, რომლის სახელიც დაქარაგმებულად მარცხნივ არის მითითებული, ანუ, პრიორიტეტი თამარს აქვს მინიჭებული); ზურგის არაბულ ზედწერილში კი მხოლოდ თამარია, თანაც აღნიშნულია თუ ვისი ასულია, „წინ უძღვის სათანადო წოდებულებაც და შესაფერისი ეპიტეტებიც“ (კაპანაძე 1944: 194-195); (კაპანაძე 1949: 62-63). ამის საფუძველზე დავით კაპანაძე ამტკიცებს:

თუ თამართან კეთილგანწყობილებაში და მეუღლეობაში მცხოვრები დავით სოსლანი არ ითვლებოდა მის თანაბარ მეფედ და ისიც მაშინ, როდესაც მისგან თამარს უკვე ჰყავდა ტახტის მემკვიდრე (რაც დავით სოსლანის მდგომარეობას კიდევ უფრო განამტკიცებდა), ეს მით უფრო მოსალოდნელი უნდა იყოს პირველი მეუღლის მიმართ, რადგან ჩვენ ვიცით, რომ რუსი თავადის მდგომარეობა თავიდანვე ფრიად მერყევი იყო. ამნაირ მდგომარეობაში, გიორგი რუსს „მეფეთა მეფის“ წოდებულებას რას უბოძებდნენ იმ დროს, როდესაც საქართველოს ნამდვილი საჭეთმპყრობელი, ბრწყინვალე თამარი აქვე მოხსენიებულია მხოლოდ „მეფე და დედოფლად“ (კაპანაძე 1944: 195); (კაპანაძე 1949: 63).

სხვაგან დავით კაპანაძე იგივე ამრს უფრო მოკლედ აყალიბებს:

იქ, სადაც თამარი მხოლოდ „მეფე და დედოფლად“ არის ნახსენები, შეუძლებელია, რომ მის მეუღლეს გიორგი რუსს, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ *prince consort*⁵ იყო, „მეფეთა მეფის“ პრეტენზიები ჰქონოდა [...] თუ თამარის მეორე მეუღლეს დავით სოსლანს, რომელთანაც ის სრულ თანხმობაში იყო, საქართველოს მეფისა და დედოფლის თანასწორობის პრეტენზია არ ჰქონია, მისი პირველი მეუღლე ამაზე ვერც იოცნებებდა (კაპანაძე 1969: 75, 77).

მაგრამ შეცდომაა 1200 წელს არსებული სიტუაცია, თამარის მეორე მეუღლის, დავით სოსლანის იმდროინდელი სტატუსი ავტომატურად გადავიტანოთ 1185-1187 წლების მდგომარეობაზე, როდესაც ისტორიული ვითარება საკმაოდ განსხვავებული იყო. „ფრიად მერყევი“ ხომ თავისი ზეობის დასაწყისში სწორედ თამარის მდგომარეობა გახლდათ და არა მართო გიორგის რუსის. თავად გიორგი რუსის ჩამოყვანაც ხომ პარტიათა შორის ბრძოლას უნდა დავუკავშიროთ (პაპასქირი 1982: 123-127); რის საფუძველზე შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ თამარის პრიორიტეტის წარმოჩენის ნება, რომელიც ასე აშკარაა თამარ-დავითის წესიერი ჭედვის 1200 წლის მონეტებზე, ძალაში უნდა ყოფილიყო თამარის ზეობის დასაწყისშიც? შიდა-პოლიტიკური სიტუაცია სახელმწიფოში საკმაოდ განსხვავებული იყო; ვფიქრობთ, სავსებით შესაძლებელია, რომ სამონეტო პოლიტიკაც განსხვავებული იქნებოდა.

რაკი თამარ-დავითის მონეტაზე თამარის უფრო მაღალი სტატუსით წარმოჩენაზე ჩამოვარდა საუბარი, უადგილო არ იქნებოდა აღნიშვნა, რომ არსებობს ჰიპოთეზა, რომლის თანახმადაც წესიერი ჭედვის ამ მონეტებზე ზოგიერთი დამლის დატანით ხელისუფლება ცდილობდა აემალლებინა დავით სოსლანის სტატუსი, ყოველ შემთხვევაში, მონეტის ორივე მხარეს ის უფრო მეტად წარმოეჩინა, ქართულადაც და არაბულადაც (ფალავა 2017).

მაშ, რის საფუძველზე ამტკიცებდა დავით კაპანაძე, რომ იქ, სადაც თამარი მხოლოდ „მეფე და დედოფლად“ არის ნახსენები, შეუძლებელია, რომ მის მეუღლეს გიორგი რუსს მეფეთა მეფის პრეტენზიები ჰქონოდა თუ არ გამოირიცხა, რომ ეს სამონეტო ტიპი გიორგი რუსის აჯანყებულმა მომხრეებმა გამოუშვეს, რომელთაც სულ არ ექნებოდათ მოტივაცია, სამონეტო ტიპზე თამარის უზენაესობისათვის გაესვათ ხაზი?

ბემოთ წარმოდგენილი ანალიზს მივყავართ დასკვნამდე, რომ დავით კაპანაძის ხუთი არგუმენტიდან თამარ-გიორგის მონეტის გიორგი III-ისადმი მიკუთვნების სასარგებლოდ ოთხი მოკლებულია ლოგიკას, ისინი ფაქტობრივ უზუსტობებზეა აგებული, და ვერანაირად ვერ გამოირიცხავს გიორგი რუსის კანდიდატურას.

მეტ-ნაკლებად საფუძვლიანია პირველი არგუმენტი, რომლის მიხედვითაც, თამარის ავტორიტეტის ასამაღლებლად, გიორგი III-ს შეიძლება ჰქონოდა სურვილი მონეტაზე ქალიშვილი წარმოეჩინა როგორც „სრულუფლებიანი თანამოსაყდრე და მეფის ბადალი დედოფალი“. ამის საწინააღმდეგოდ, ევგენი პახომოვი იმ ამრისკენ იხრებოდა, რომ მონეტაზე გიორგისა და თამარის თანასწორად წარმოეჩინა ნაკლებად უდგება ახალგაზრდა თამარის მამასთან თანამოსაყდრეობას და უფრო შეესატყვისება თამარის მეუღლესთან ერთად მონეტის გამოშვების ვარაუდს.

ორივე მკვლევრის მოსაზრება ჰიპოთეტურია. რომელია უფრო სარწმუნო, უფრო ლოგიკური? ჩვენ უფრო ევგენი პახომოვის მოსაზრებისკენ ვიხრებით, თუმცა, გადაჭრით რაიმეს მტკიცება, მხოლოდ ამ მსჯელობის საფუძველზე მართებული არ ჩანს.

ევგენი პახომოვი დამატებით ასევე ითვალისწინებდა ეპოქის ქართული ნუმისმატიკის ისტორიაში მონეტაზე უმცროსი თანამოსაყდრის სახელის მითითების ტრადიციის არარსებობას. ეს გასათვალისწინებელი ფაქტია, თუმცა მაინც საფრთხილოა მამტკიცებელ საბუთად მისი მოხმობა: ერთხელ ტრადიციაც ხომ შეიძლებოდა დაერღვიათ.

მხოლოდ ბემოთ მოყვანილი მონაცემების გათვალისწინებით ჩვენ პირადად გარკვეულ უპირატესობას მაინც გიორგი რუსის ვერსიას მივანიჭებდით, თუმცა, ამის გადაჭრით მტკიცებისგან, თავს

შევიკავებდით. მაგრამ, კვლევამ საშუალება მოგვცა დამატებითი არგუმენტები ჩამოგვეყალიბებინა. ისინი მონეტაზე წარმოდგენილი გიორგის გიორგი რუსთან გაიგივების სასარგებლოდ მეტყველებს.

პირველი დამატებითი არგუმენტი უკავშირდება გიორგის სახელის დაქარაგმებას. კერძოდ, გიორგი რუსის სასარგებლოდ და გიორგი III-ის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს ის, რომ თამარ-გიორგის უწესო ჭედვის ცნობაში მოყვანილ ყველა ცალზე გიორგის სახელი ყოველთვის დაქარაგმებულია როგორც ლ / გ(იორგი);⁶ ხოლო გიორგი III-ის უწესო ჭედვის მონეტებზე კი აბსოლუტურად ყველა შემთხვევაში მხოლოასოიანი დაქარაგმებაა ლ / გ(იორგი). წვრილმანად ამას ვერ ჩავთვლით, ვინაიდან საუბარია საფასვზე, იმდროინდელი მასობრივი კომუნიკაციის პრაქტიკულად ერთადერთ საშუალებაზე, სახელმწიფოებრივ დეკლარაციაზე, რომელშიც წამყვანი მნიშვნელობა სწორედ მონარქის სახელს ჰქონდა, და რომლის გადასხვაფერებაც არასასურველი იქნებოდა, თუნდაც საფასის სანდოობის უზრუნველყოფის თვალსაზრისით. თუ ეს სამონეტო ტიპი გიორგი III-მ საკუთარი და ქალიშვილის სახელით მოჭრა, საკუთარი სახელის დაწერილობა რატომ უნდა შეეცვალა? სახელის ალტერნატიულად დაქარაგმება გასაგები ხდება, თუ დავუშვებთ, რომ მონეტის ემიტენტი გიორგი რუსია. ისიც და მისი სიმამრიც გიორგი III – ორივე ხომ გიორგია და ლოგიკურია, ვიფიქროთ, რომ მიზანშეწონილად იქნებოდა მიჩნეული მათი განსხვავებულად დასახელება; მდგომარეობას ისიც არ ცვლის, რომ გიორგი III-ის წესიერი ჭედვის მონეტებზე მისი სახელი ასომთავრული ან მხედრული გრაფემებით დაქარაგმებულია როგორც ლ ან გი / გ(იორგი); ვინაიდან, გიორგი რუსს წესიერი ჭედვის მონეტები არ გამოუშვია, და იდგებოდა გამოწვევის წინაშე, განესხვავებინა თავისი და გიორგი III-ის უწესო ჭედვის მონეტები; გიორგი III-ეს კი, პირიქით, თავისი და ქალიშვილთან ერთად მოჭრილი მონეტების მეშვეობითობა-მსგავსება უნდა უზრუნველყო.

მეორე დამატებითი არგუმენტი უკავშირდება თამარის სახელის დაქარაგმების ფაქტს. თამარის სახელი თამარ-გიორგის მონეტებზე სხვადასხვანაირად არის დაქარაგმებული: Γ ან ΓH ან $\Gamma\text{H}\text{H}$ ან ΓH . მსგავსი რამ ქართული სამონეტო ტრადიციისთვის უჩვეულოა: დემეტრე I-სა და გიორგი III-ის უწესო ჭედვის მონეტებზე ყველგან სტანდარტული მხოლოასოიანი დაქარაგმებაა (Γ ან Γ); თამარის უწესო მონეტებზე ყოველთვის მისი ხელრთვაა, წესიერი ჭედვის მონეტებზე კი სახელი დაქარაგმებულია, როგორც ΓH ; გიორგი IV-ის ყველა ტიპის მონეტაზე მისი სახელი დაქარაგმებულია როგორც ΓH ; რუსუდანის როგორც ვერცხლის, ასევე სპილენძის მონეტებზე სახელი დაქარაგმებულია სტანდარტულად, როგორც HHH (ფალავა 2018: 53-61); (პატარიძე, ფალავა 2013: 204).

თამარის სახელის არასტანდარტულად დაქარაგმება ერთი და იმავე ტიპის მონეტაზე ექსტრა-ორდინალური მოვლენაა. თამარის მონეტის გარდა განსხვავებული დაქარაგმების მაგალითი მხოლოდ გიორგი III-ის წესიერი და უწესო ჭედვის მონეტებზე გვაქვს, წესიერი ჭედვის მონეტებზე ყოველთვის არის ლ ან გი / გ(იორგი). თუ გავითვალისწინებთ, რომ ეს მონეტები, გარკვეული ალბათობით, მოკლე დროის განმავლობაში მოიჭრა. ეს უჩვეულობა, ჩვენი აზრით, უკეთ შეიძლება აიხსნას დაშვებით, რომ გიორგისა და თამარის სახელით საფასე მოიჭრა გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეების მიერ და არა სამეფო ზარაფხანის მიერ.

დიდი რაოდენობით თამარ-გიორგის მონეტის გამოკვლევამ შეიძლება გამოავლინოს საზიარო სიქებით მოჭრილი მონეტები. ასეთ შემთხვევაში შესაძლებელი იქნება მსჯელობა, თამარ-გიორგის ყველა მონეტა ერთი ზარაფხანის ნაშაბადია, თუ რამდენიმესი. აქ ყურადღება უნდა მიექცეს საზიარო სიქებით ყველა მონეტას ახასიათებს თუ საზიარო სიქებით გაერთიანებული, მაგრამ ერთმანეთისგან იზოლირებული მონეტების ორი ან მეტი ჯგუფი გამოვლინდება.

ჩვენი მესამე დამატებითი არგუმენტი უკავშირდება თამარ-გიორგის სამონეტო ტიპის ქართულ-ენოვნობას.

ეს ფაქტი ასევე შეიძლება მიუთითებდეს გიორგი რუსსა თუ მის მომხრეებზე. საქმე ისაა, რომ ექსკლუზიური ქართულენოვნობა ამ ეპოქის ქართული სინამდვილისათვის უცხოა. ყველა დანარჩენ

სამონეტო ტიპზე არაბული ზედწერილები თუ არ დომინირებს, თანაბრად მაინც არის ქართულთან. ზოგად მონახაზს გავაკეთებთ: თბილისის ალების შემდეგ დავით აღმაშენებელმა მოჭრა ექსკლუზიურად არაბულენოვანი საფასე; დემეტრე I-ის რიგით პირველი სამონეტო ტიპი ასევე ექსკლუზიურად არაბულენოვანია, მომდევნოებზე კი ჩნდება მისი სახელის ასომთავრული მხოლოასოიანი დაქარაგმება; გიორგი III-ის უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტაზე ასევე, მხოლოდ სახელის ასომთავრული მხოლოასოიანი დაქარაგმებაა – მხოლოდ წესიერი ჭედვის მონეტებზე ცოტა მეტი ქართული ტექსტია; თამარისა და გიორგი IV-ის, ასევე რუსუდანის მონეტების შემთხვევაში პარიტეტი მეტადაა დაცული: ცალი მხარე ქართულია, მეორე – არაბული; თუმცა, არაბული ტექსტი მაინც ბევრად მეტია, ვიდრე ქართული (ფალავა 2012: 242-243).

ტეხილს მონეტებზე ქართულენოვანი ზედწერილის ხვედრითი წილის მკვეთრად ზრდის თვალსაზრისით წარმოადგენს გიორგი III-დან თამარზე ხელისუფლების გადაცემის დრო. ამიტომ, ამ კრიტერიუმით შეუძლებელია გაიმიჯნოს, თამარ-გიორგის მონეტა გიორგი III-ის ზეობაშია მოჭრილი და მის სახელს ატარებს, თუ თამარის ზეობაში, და გიორგი რუსის სახელს ატარებს.

ჩვენი აზრით, სამონეტო ტიპის ექსკლუზიური ქართულენოვნობა მაინც უფრო გიორგი რუსის ვერსიის სასარგებლოდ მეტყველებს. ეს სამონეტო ტიპი რომ გიორგი III-ისა და თამარის სახელით ყოფილიყო მოჭრილი, მემკვიდრედ ქალიშვილის დასახელების აღსანიშნავად, მაშინ გიორგი III ზედწერილს გააკეთებინებდა არაბულადაც, რომ გზავნილს მემოებელ მაჰმადიანურ სახელმწიფოებშიც შეეღწია. გიორგი რუსისათვის კი, მთავარი იქნებოდა სწორედ შიდა, ქართულენოვანი აუდიტორია და იმ გარემოების ხაზგასმა, რომ, როგორც ევგენი პახომოვიც მიუთითებდა, თამარიც რჩებოდა მეფე და დედოფლად და მისი მეუღლეც მეფეთ მეფე იყო. გარდა ამისა, აჯანყებულთა განკარგულებაში შეიძლება არც ყოფილიყო არაბულის მცოდნე ხელოსანი.

გიორგი რუსის კანდიდატურის სასარგებლოდ და გიორგი III-ის საწინააღმდეგოდ მიუთითებს მონეტების ტექნიკური მახასიათებლებიც. სწორედ ამას უკავშირდება ჩვენი მეოთხე არგუმენტი.

ამ ეპოქის კავკასიაში უნესო ჭედვის მონეტების წარმოების ტექნიკური მხარე თავის დროზე განხილული აქვს ევგენი პახომოვს, რომელიც თვლიდა, რომ „გამდნარი ლითონი ჩამოისხმება საკმაოდ მსხვილ ნამზადებად [...] სიბრტყეზე და მიღებული ფირფიტების საბოლოო დამუშავება, სავარაუდოდ, ხდება გამოჭედვით“ (პახომოვი 1969: 259-260).

ჩვენი გამოცდილებიდან გამომდინარე, სამონეტო ნამზადების გამოკვერვა-დაბრტყელება საქართველოში ყველა შემთხვევაში როდი ხდებოდა. ერთი და იგივე მონარქის უნესო ჭედვის მონეტებში გვხვდება როგორც დაბრტყელებული, აშკარად გამოკვერილი ცალები, ნაკლებ მომრგვალებული გურტით; ასევე, უფრო სქელი, მომრგვალებული კიდეების მქონე, ანუ, საფიქრებელია, გამოუკვერავ სამონეტო ნამზადზე სიქების ზემოქმედებით მოჭრილი ცალები; მაგალითად, დავით IV აღმაშენებლის არაბულენოვანი ტიპის საფასესა და დემეტრე I-ის სამონეტო მემკვიდრეობაში ორივე ტიპის მონეტები გვხვდება; გიორგი III-ის უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტებში ხშირია დაბრტყელებულ-გამოკვერილები; ხოლო მისი მემკვიდრეების, თამარისა და გიორგი IV ლაშას საფასე კი, უპირატესად, პირიქით, გამოუკვერავია; მათი უმრავლესობა შედარებით სქელ ნამზადზე სიქების ზემოქმედებითაა მოჭრილი და მომრგვალებული კიდეები აქვს. ასეთია თამარ-გიორგის მონეტების უმრავლესობაც. ამ ეპოქის ქართულ მონეტებთან მუშაობის გამოცდილების მქონე სპეციალისტები, ვფიქრობთ, დაგვეთანხმებიან, რომ ცუდად შენახული უნესო ჭედვის ცალების გარჩევისას, საგანგებოდ დაკვირვების გარეშე, თითქმის შეუძლებელია განასხვავო თამარ-გიორგის მონეტა, თამარისა და გიორგი IV-ის მონეტებისგან; გიორგი III-ის მონეტები კი შემთხვევათა უმრავლესობაში ადვილად გაირჩევა ხოლმე – დამზადების ტექნოლოგიით თამარ-გიორგის მონეტები სამონეტო საქმის შედარებით მეტად იმ ტენდენციას შეესაბამება, რომელიც საქართველოში უფრო წამყვანი ხდება თამარის დამოუკიდებელი ზეობის დაწყების შემდეგ; ანუ, იმ დროისთვის, როდესაც გიორგი III ცოცხალი აღარაა, გიორგი რუსი კი

პოლიტიკურ ავანსცენაზე გამოდის.

რასაკვირველია, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მონეტების მოჭრის ტექნიკა უკვე გიორგი III-ის ზეობაში შეიცვალა, ზუსტად მაშინ, როდესაც მისი ბრძანებით დაიწყო თამართან ერთობლივი მონეტების ემისია. და, შემდგომ, ეს ტექნოლოგია შენარჩუნდა თამარის დამოუკიდებელი მმართველობის პერიოდში. მაგრამ, ამის საწინააღმდეგო არგუმენტის მოყვანაც შეიძლება.

მეტ-ნაკლებად თანადროულ განძებში თამარ-გიორგის მონეტების ფარდობით სიხშირეზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ ისინი გიორგი III-ის უწესო ჭედვის საფასეზე ბევრად უფრო იშვიათია (იხ. ქვემოთ), რაც, ჩვენი აზრით, დიდი ალბათობით გამორიცხავს მათ ემისიას ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, მაგალითად, 1179 წლიდან (თამარის თანამეფედ კურთხევა) 1184 წლამდე (გიორგი III-ის გარდაცვალება). ამდენად, თუ ეს მონეტები ნამდვილად გიორგი III-ის ბრძანებით მოიჭრა 1179 წელს, მათი ემისია დიდხანს, საფიქრებელია, არ გაგრძელდებოდა, და მხოლოდ იმ წლით შემოიფარგლა, შემდეგ კი კვლავ გაგრძელდა გიორგი III-ის გვიანდელი ტიპის უწესო ჭედვის მონეტების ემისია (ძლიერი სამეფოს აყვავებული ეკონომიკის პირობებში მოთხოვნილება საფასეზე მცირე არ იქნებოდა). ასეთ შემთხვევაში, გაუგებარია, რატომ უნდა შეცვლილიყო ეს ანუ გამარტივებული წარმოების (ინტენსიური გამოკვერვის გარეშე) პრაქტიკა გიორგი III-ის მონეტების ხელახლა მოჭრის განახლებისთანავე.

ჩვენი მეხუთე დამატებითი არგუმენტი უკავშირდება თამარ-გიორგის მონეტების გადაჭედვის ფაქტებს.

ამ შემთხვევაშიც მონეტაზე მოხსენიებული გიორგის გიორგი რუსთან გაიგივების სასარგებლოდ მეტყველებს ევგენი პახომოვის მიერ შემჩნეული ერთი გარემოება, რომელიც საპეციალურ ლიტერატურაში, შეიძლება ითქვას, რომ მივიწყებას მიეცა; თავად ევგენი პახომოვსაც კი არ გამოუყენებია ეს არგუმენტი თამარ-გიორგის მონეტის ატრიბუციაზე მსჯელობისას. მას შენიშნული აქვს, რომ თამარ-გიორგის რამდენიმე მონეტა გიორგი III-ის მონეტებიდანაა გადაჭედილი (პახომოვი 1970: 90). ამ შეხედულების დამადასტურებელი ცალები პირადად ჩვენ არ შეგვხვედრია, თუმცა, ევგენი პახომოვის სამეცნიერო ავტორიტეტის გათვალისწინებით ჩვენ მას ვენდობით. რამდენადაც იშვიათი არ უნდა იყოს ასეთი ცალები, ცხადია, რომ მათი მნიშვნელობა ძალიან დიდია. გარდაცვლილი გიორგი III-ის შემორჩენილი ეგზემპლარების საკუთარ საფასედ ქცევა, ლითონისგან ახალი ცალების მოჭრის პარალელურად, დასაშვებია ვიფიქროთ თამარისა და გიორგი რუსის ერთობლივ ზეობაში, განსაკუთრებით კი აჯანყების კონტექსტში.

გიორგისა და თამარის სახელით მოჭრილი მონეტები საკმაოდ იშვიათია. ჩვენი მეექვსე არგუმენტი სწორედ ამ ფაქტით არის განპირობებული.

უკვე ჩატარებული გვაქვს გაერთიანებული ქართული სამეფოს სამონეტო მიმოქცევის ანალიზი (ფალავა 2018: ტაბ. 2). ამ პერიოდის განძებში რამდენიმე ჯგუფი გამოყვავით. ამჯერად უნდა უგულებელყოფთ I ჯგუფის განძი, რომლის ზუსტი შემადგენლობა უცნობია და II და V ჯგუფის წესიერი ჭედვის მონეტებისგან შემდგარი განძები. ჩვენთვის საინტერესოა განძები, რომელთა შემადგენლობა ცნობილია; ესაა III ჯგუფის განძები ახალგამოქვეყნებულ სამშვილდის განძთან⁷ (ბერიკაშვილი, პატარიძე 2019) ერთად, რომელიც ტეზავრირებულია ჯალალ ედ-დინის გამოჩენამდე, გარდა ნახიდურის 2012 წლის ანომალური განძისა,⁸ და IV ჯგუფის, რომელიც უკვე ჯალალ ედ-დინის გამოჩენის შემდეგაა ტეზავრირებული და დიდი რაოდენობით შეიცავს წინამორბედი ეპოქის ქართულ უწესო ჭედვის მონეტებსაც.

III (სამშვილდის განძის ჩათვლით) და IV ჯგუფის განძებში, თამარ-გიორგის მონეტების ხვედრითი წილია საშუალოდ 0.2% (მერყეობა 0.2-1.0%; 11-დან 5 განძში ისინი საერთოდ არ არის წარმოდგენილი); გიორგი III-ის 15.2% (7.4-25.3%; ყველა განძშია), თამარის 34.9% (25.6-46.7%; ყველა განძშია); გიორგი IV-ის 33.7% (28.9-41.2; ყველა განძშია) (თამარისა და გიორგი ლაშას

მონეტების წილი, სინამდვილეში, როგორც ჩანს, მეთია. საქმე ისაა, რომ ზოგიერთი მონეტის ზუსტი ატრიბუცია – მიკუთვნება თამარისა თუ გიორგი IV-ისადმი – გაძნელებულია.

მეტა-ანალიზი ცხადყოფს, რომ განძებში თამარ-გიორგის მონეტები გვხვდება გაცილებით უფრო იშვიათად, ვიდრე გიორგი III-ის (დაახლოებით 70-ჯერ), თამარის (161-ჯერ), გიორგი IV-ის (155-ჯერ) უნესო სპილენძები.

ზემოთ წარმოდგენილი ფაქტები საშუალებას გვაძლევს ვივარაუდოთ თამარ-გიორგის სამონეტო ემისიის არსებითი შეზღუდულობა – მოჭრის ხანგრძლივობისა თუ ინტენსიურობის მხრივ, ან, თამარ-გიორგის მონეტების შემდგომ ხელოვნურად (სახელისუფლებო ღონისძიებათა შედეგად) ამოღება მიმოქცევიდან.

ნებისმიერ შემთხვევაში მსჯელობას უფრო გიორგი რუსამდე მივყავართ:

როგორც ცნობილია, ქართველ მონარქთა უნესო ჯედავის სპილენძის მონეტები (დავით IV აღმაშენებლიდან მოყოლებული) ინარჩუნებდა ვალიდურობას რუსუდანის 1227 წლის რეფორმამდე, მათ მიმოქცევიდან არ იღებდნენ (ფალავა 2018: 83); და თუ მაინც მიმოქცევიდან ამოიღეს (ან შეეცადნენ სრულად ამოეღოთ) გიორგისა და თამარის სახელთა მატარებელი მონეტები, უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი მიუღებელი იყო ხელისუფლებისათვის. მიუღებელი კი შეიძლება ყოფილიყო გიორგი რუსისა და თამარის ქორწინების პერიოდში მოჭრილი ან გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეების მიერ მოჭრილი საფასე, მაგრამ არა გიორგი III-ის მონეტები.

იმ შემთხვევაში თუ ამ მონეტების იშვიათობა იმითაა გამოწვეული, რომ ისინი მცირე რაოდენობით იჭრებოდა დროის მოკლე პერიოდში, მაშინ, უნდა დავფიქრდეთ იმაზე, ამგვარი ვითარება როდის შეიძლება ყოფილიყო: გიორგი III-ის მიერ ქალიშვილის სახელითაც მონეტის მოჭრის (1179-1184?) დროისათვის თუ გიორგი რუსის და თამარის ქორწინების ხანმოკლე პერიოდისთვის (1185-1187?) და გიორგი რუსის აჯანყებული მომხრეების მიერ საფასის მოჭრის (1191?) დროისათვის. ვფიქრობთ, თამარისა და გიორგის ქორწინების და გიორგი რუსის აჯანყების პერიოდები უფრო სავარაუდოა.

რასაკვირველია, შეიძლება დავუშვათ, რომ აღნიშნული მონეტები გიორგი III-ის განკარგულებით მხოლოდ (თანა)მეფედ კურთხევის წელს მოიჭრა (1179), როგორც ერთგვარი მემორიალური ემისია (გაბაშვილი 2008); (ფალავა 2015b: 154-155); შემდეგ კი გაგრძელდა თუნდაც ისევ გიორგი III-ის უნესო სპილენძის გამოშვება. მაგრამ ეს წინააღმდეგობაში მოდის სამონეტო ტიპის ქართულენოვნობასთან, თამარ-გიორგის მონეტების ტექნოლოგიურ თავისებურებებთან, გიორგისა და თამარის სახელების დაქარაგმების თავისებურებებთან და გიორგი III-ის მონეტებიდან გადაჭედვის ფაქტთან ანუ ყველა იმ ფაქტთან, რომლის შესახებაც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

ამგვარად, ერთის მხრივ, ვცადეთ გვეჩვენებინა, რომ განსახილველ მონეტაზე დაფიქსირებული გიორგის გიორგი რუსთან გაიგივების თვალსაზრისის საწინააღმდეგოდ დავით კაპანაძის მიერ მოხმობილი არგუმენტაცია არ არის დამაჯერებელი. მეორე მხრივ, ჩვენ თავი მოვუყარეთ როგორც ევგენი პახომოვის გამოთქმულ, ისე ჩვენ მიერ მოძიებულ ფაქტებს, რომლებიც მხარს უჭერს სწორედ მონეტაზე მოხსენიებული გიორგის გიორგი რუსთან გაიგივების თვალსაზრისს. ეს ფაქტები თუმცა ირიბი მტკიცებულებებია და ცალკე-ცალკე აღებული რაიმეს გადანყვებით მტკიცების საშუალებას არ იძლევა, მაგრამ ერთიანობაში ისინი მეტ ძალას იძენს და გვაძლევს საშუალებას ვიფიქროთ, რომ თამარ-გიორგის მონეტებზე დასახელებული გიორგი არის გიორგი რუსი და არა გიორგი III ან გიორგი IV.

შენიშვნები

¹ ის რომ თამარს პირველს ვასახელებთ არ ნიშნავს თავისთავად იმას, რომ მას მივიჩნევთ მონეტის წამყვან ემიტენტად.

² არაა ცალსახა, თუ რომელი მხარეა შუბლი და რომელი ზურგი. მონეტების ტექნიკური მახასიათებლები არ

იძლევა საშუალებას, განვსაზღვროთ, რომელი სიქა იყო ქვედა, გრდემლის, ანუ, შუბლის, და რომელი – ზედა, უროსი, ზურგის. შინაარსობრივად კი, რომელი მხარეა შუბლი, დამოკიდებულია იმაზე, თუ რომელ მეფესთან გავაიგივებთ ერთ-ერთ მხარეზე დასახელებულ გიორგის. თუ ეს არის გიორგი III, თამარის მამა, მაშინ მისი სახელის მატარებელი მხარე შუბლია; თუ გიორგი IV, თამარის ძე, ან, გიორგი რუსი, მაშინ, დამოკიდებულია იმაზე, უფროსობას გიორგის მივანიჭებთ თუ თამარს; ანუ, დამოკიდებულია იმდროინდელ ისტორიულ გარემოებებზე (და მათ ინტერპრეტაციაზე).

- ³ დავით კაპანაძე ცდილობს აჩვენოს ევგენი პახომოვის თვალსაზრისის ალოგიკურობა, როდესაც ეს უკანასკნელი თამარ-გიორგის მონეტასთან მიმართებაში ჰიპოთეტურ ფრაზას „თამარი ასული გიორგისა“ თამარის მეორეხარისხოვან მმართველად აღნიშვნის მაჩვენებლად თვლის, თავად კი, ანალოგიური ფრაზით „გიორგი ძე თამარისა“. უკვე გიორგი IV ლაშას მონეტასთან მიმართებაში წერს, რომ მასზე პირველ ადგილას გიორგი IV გამოდის. სინამდვილეში, ლოგიკურობის პრობლემა აქვს თავად დავით კაპანაძის მსჯელობას და ანალოგიას, ვინაიდან თამარ-გიორგის მონეტაზე ორი მმართველია, და სწორედ ამიტომ ხდება გასარკვევი, მონეტაზე მითითებული გიორგი და თამარი თანასწორუფლებიანები არიან თუ არა; გიორგი IV-ის მონეტაზე კი მონეტის ორივე მხარეს მხოლოდ გიორგია მითითებული.
- ⁴ მკვლევარი საინტერესო, მაგრამ, ჩვენი აზრით, დაუსაბუთებელ ჰიპოთეზას გამოთქვამს იმის შესახებ, რომ ზარაფხანა იჯარით გაიყენებოდა.
- ⁵ ციტირებისას ორიგინალის ორთოგრაფიას ვტოვებთ უცვლელად.
- ⁶ ზურაბ ღვინჯილიას კოლექციაში ნანახი გვაქვს თამარ-გიორგის მონეტა, რომელზედაც გიორგის სახელი დაქარაგმებული იყო როგორც „I“, ანუ, ისევე, როგორც გიორგი III-ის მონეტებზე. ან განსვენებული ნუმისმატი ამ მონეტის შესახებ სამეცნიერო ნაშრომის დაწერასაც გეგმავდა, თუმცა, მას ეს არ დასცალდა. პატინისა და ზედწერილების კალიგრაფიის, ისევე როგორც წარმომავლობის გათვალისწინებით დიდი ალბათობით აღნიშნული მონეტა ყალბი უნდა იყოს.
- ⁷ გიორგი III-ის ადრეული ტიპის 6 მონეტა, გვიანდელი ტიპის 39 მონეტა, თამარის 93 მონეტა, თამარ-გიორგის 1 მონეტა, თამარის ან გიორგის 4 მონეტა, გიორგი IV-ის 75 მონეტა (აქედან 53 რუსუდანის დამოთქმით). სულ, არაქართული და გაურკვეველი (სავარაუდოდ, ქართული) მონეტების ჩათვლით, 256 ეგზემპლარი.
- ⁸ ამ განძში (№14) თამარ-გიორგის მონეტების ხვედრითი წილი უჩვეულოდ მაღალია - 28.6%, რაც აჩენს ეჭვს იმასთან დაკავშირებით თუ რამდენად სწორად ასახავს სამონეტო მიმოქცევას პუბლიკაცია, რომელშიც ისაა წარმოდგენილი. განძი ძალიან მცირერიცხოვანია, შედგება სულ 21 მონეტისგან (პატარა ციფრების შემთხვევაში მეტია შემთხვევითი დევიაციის რისკი, რომელიც ზოგად სურათში სტატისტიკურ ხარვეზს შეიტანს); მეორეს მხრივ, მასში შემავალი 21 მონეტიდან მოცემულია მხოლოდ 8 ცალის გამოსახულება, ისიც მდარე ხარისხის (ღვაბერიძე 2012), რაც, ბუნებრივია, ართულებს მონაცემების ობიექტურობის გადამოწმებას. ამიტომ ამ განძის მონაცემებს ნაშრომში არ ვითვალისწინებთ.

დამოწმებანი

ბერიკაშვილი, პატარიძე 2019: დ. ბერიკაშვილი, მ. პატარიძე. სამშვილდის განძი, თბილისი, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ბიკოვი 1938: А. Быков. Грузинские монеты XII-XIII вв. Памятники эпохи Руставели, Ленинград, Издательство Академии наук СССР.

გაბაშვილი 2008: მ. გაბაშვილი. შუა საუკუნეების ქართული მემორიალური და საზეიმო ხასიათის მონეტები (XII ს.), *ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო*, ტ., V.

დუნდუა, დუნდუა 2006: გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. *ქართული ნუმისმატიკა*, ნაწილი I, თბილისი, არტანუჯი.

კაპანაძე 1944: დ. კაპანაძე. „გიორგისა და თამარის“ სახელით მოჭრილი ფულის შესახებ, *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე*, ტ., XII-B.

კაპანაძე 1969: დ. კაპანაძე. *ქართული ნუმისმატიკა*, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

კაპანაძე 1949: Д. Капанадзе. О медной монете с именем Георгия и Тамары. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР, вып., XXIV.

ლენგი 1955: D. Lang. *Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia*, New York.

ლომოური 1938: თ. ლომოური. *ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში, შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური*

ძეგლები, თბილისი, ტექნიკა და შრომა.

პაპასქირი 1982: З. Папаскири. *У истоков грузино-русских политических взаимоотношений*, Тбилиси, Издательство ТГУ.

პატარიძე, ფაღავა 2013: მ. პატარიძე, ი. ფაღავა. გიორგი ლაშას მეფედ კურთხევის ნუმისმატიკური ასახვა, *საისტორიო კრებული, ტომი 3*.

პახომოვი 1970: Е. Пахомов. *Монеты Грузии*, Тбилиси, Мецниереба.

პახომოვი 1969: Е. Пахомов. О технике чеканки медных монет в Закавказье в конце XII – начале XIII вв. *Советская Археология*, N 3.

პახომოვი 1926: Е. Пахомов. Монетные клады Азербайджана и Закавказья, *Труды о-ва обследования и изучения Азербайджана*, вып., 3, Баку, Издание Общества обследования и изучения Азербайджана.

პახომოვი 1957: Е. Пахомов. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа, Выпуск VII. Баку, Издательство Азербайджанской академии наук.

ფაღავა 2011: ი. ფაღავა. ჯავახთ უფლის მონეტები – კომპლექსური ანალიზი. *საისტორიო კრებული, ტომი 1*.

ფაღავა 2012: I. Paghava. The First Arabic Coinage of Georgian Monarchs: Rediscovering the Specie of Davit IV the Builder (1089-1125), King of Kings and Sword of Messiah. *3rd Assemani Symposium on Islamic Coins, Roma, 23-24 September 2011, Eds. Bruno Callegher and Arianna D' Ottone, Trieste*.

ფაღავა 2015ა: I. Paghava. An Irregular Copper Coins of Queen Tamari of Georgia with no Wreath of Rosettes, *Journal of Oriental Numismatic Society*, 222.

ფაღავა 2015ბ: I. Paghava. Art, Court Culture and Economy in the Epoch of Queen Tamari: Monetary Implication, *Pro Georgia*, N25.

ფაღავა 2017: И. Пагава. Возможное значение некоторых надчеканок, наносившихся на медные монеты неправильного и правильного чекана царицы Тамар, *Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2017 года. Москва, 23 и 24 ноября 2017 г. Материалы докладов и сообщений. Памяти Татьяны Юрьевны Стукаловой (17.12.1958-16.01.2017)*, Москва, РИА Внешторгиздат.

ფაღავა 2018: И. Пагава. Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии, Тбилиси, Артануджи.

ფაღავა და სხვები 2017: ი. ფაღავა, რ. სპანდერაშვილი, გ. გოგავა, დ. მიქელაძე, ე. ჭანიშვილი, თ. გაბრიაძე. რუსუდან მეფის ვერცხლის ემისია (მასალა კორპუსისთვის, მოჭრის ადგილი, მემორიალური ბუნება, მიმოქცევა, დადამლვა, შენადნობის შემადგენლობა), *საისტორიო კრებული, ტომი 6*.

ღვამბერიძე 2012: ც. ღვამბერიძე. ნახიდურის განძი, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე*, 3 (48-B).

ჯავახიშვილი 1983: ი. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, *თხზულებები თორმეტ ტომად*, ტომი II. თბილისი, მეცნიერება.

უნესკო ჯედივის მონეტა თამარისა და გიორგის სახელით

WHO IS GIORGI ACKNOWLEDGED ON THE COINS OF TAMAR AND GIORGI?

Irakli Paghava

The attribution of certain medieval Georgian coin type, minted in the name of Giorgi and Tamar is disputable. Who was this Giorgi: the King Giorgi III, Queen Tamar's father and predecessor, who could issue this coin type in 1179 or 1179-1184 time period, having crowned his daughter in 1179; Giorgi the Russian, Tamar's first husband and co-ruler, during their short (1185-1187) marriage or later while being the nominal leader of rebellion (1191); or King Giorgi IV Lasha, Tamars son and co-ruler first (approximately, second half of the 1200s), then successor (after 1210)? Yevgeniy Pakhomov argues that the coin type was issued in the name of Giorgi the Russian), while David Kapanadze attempts to demonstrate that it could be issued only by Giorgi III. With the first point agree Tamar Lomouri and Alexey Bykov, with second one – David Lang, Giorgi and Tedo Dundua, Maia Pataridze .

Having reviewed the arguments of both researchers Yevgeniy Pakhomov and David Kapanadze, as well as additional evidences, we concluded, that the coin type under the consideration was probably issued in the name of Giorgi the Russian, either in 1185-1187 or 1191. We have demonstrated that David Kapanadze's criticism of Yevgeniy Pakhomov is unsubstantiated and irrelevant, whereas Kapanadze's additional argument (considering the legends on the coin type issued in the name of Tamar and her second husband, David) is methodologically wrong as well. Additional arguments (like technical peculiarities of the coins, how the names of Giorgi and Tamar are shortened, the rarity of the coin type, the fact that some specimens were re-struck from the coins of Giorgi III) convince us that Giorgi mentioned in the coin's legend should be identified with Giorgi the Russian's with more probability than with Giorgi III.